ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆ

(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)

Լրացավ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Ռուբեն Զարյանի ծննդյան 100-ամյակը:

Ռուբեն Վարոսի Զարյանը (Ղազանչյան) ծնվել է 1909 թվականի սեպտեմբերի 1-ին, Ալեքսանդրապոլ քաղաքում: Շուտով նրանց ընտանիքը տեղափոխվում է Թիֆլիս, որտեղ էլ անցնում են նրա մանկության և պատանեկության տարիները:

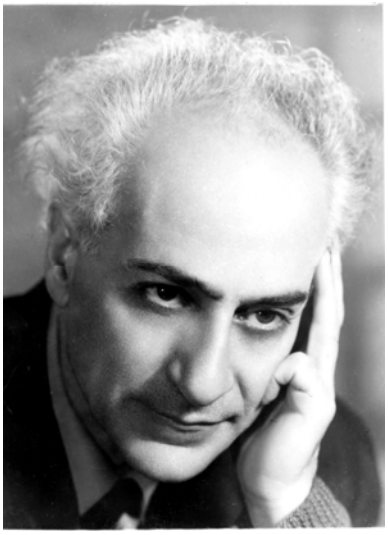

1929-ին Ռ. Զարյանն ավարտում է Թիֆլիսի Ալ. Մյասնիկյանի անվան մանկավարժական ուսումնարանն ու աշխատանքի անցնում Ախալքալաքի միջնակարգ դպրոցում՝ որպես հայոց լեզվի և գրականության դասատու՝ պաշտոնավարելով մինչև 1932 թվականը: 1933-ին Ռ. Զարյանը նշանակվում է Թիֆլիսի «Գրոհ» հանդեսի պատասխանատու քարտուղար, իսկ 1934-ին դառնում Հայաստանի խորհրդային գրողների միության անդամ:

1936-ին Ռ. Զարյանն ավարտում է Երևանի պետական համալսարանի լեզվագրական ֆակուլտետն ու 1937-1939 թթ. մանկավարժական գործունեություն ծավալում Երևանի մանկավարժական ուսումնարանում: 1938-ին սկիզբ է առնում Ռ. Զարյանի գիտական գործունեությունը. նա աշխատանքի է անցնում ԽՍՀՄ ԳԱ Հայկական մասնաճյուղի գրականության և լեզվի ինստիտուտում՝ որպես կրտսեր գիտաշխատակից:

1940-ին Ռ. Զարյանը պաշտպանում է թեկնածուական դիսերտացիա «Աբովյանի «Նախաշավիղը» և նրա պատմությունը» թեմայով: Ի դեպ, Զարյանին գրականագետի համբավ բերեց հենց «Աբովյանի կյանքը (համառոտ ակնարկ)» աշխատությունը, որը հրատարակվել էր 1939-ին, այնուհետև վերահրատարակվել 1940-ին: Եվ պատահական չէ, որ 1984–1990 թթ. Ռ. Զարյանը ղեկավարել է Աբովյանի տուն-թանգարանի գիտական խորհրդի աշխատանքները:

1940-ից 1943-ը Ռ. Զարյանը եղել է ԽՍՀՄ ԳԱ Հայկական մասնաճյուղի գրականության և լեզվի ինստիտուտի գիտական խորհրդի անդամ: Զուգահեռաբար՝ ղեկավարել է Հայպետհրատի գեղարվեստական գրականության բաժինը (1938–1947), եղել «Սովետական գրականություն» ամսագրի պատասխանատու խմբագիրը (1941–1943):

1950-ից Ռ. Զարյանի գործունեությունն անխզելիորեն կապվում է ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի հետ. նա աշխատանքի է անցնում ԳԱ արվեստների

պատմության և տեսության սեկտորում որպես ավագ գիտաշխատող, իսկ երեք տարի անց՝ 1953-ին, նշանակվում սեկտորի վարիչ՝ պաշտոնավարելով մինչև 1958-ը: Սեկտորում, որը կոչված էր հավաքագրել այդ բնագավառում հանրապետության առաջատար գիտական ուժերը՝ մեր գեղարվեստական հարուստ, հսկայածավալ ժառանգության բազմակողմանի ուսումնասիրման համար, գործում էին Երաժշտության, Թատրոնի, Կերպարվեստի և Ճարտարապետության բաժինները:

1958 թ. մայիսի 1-ին Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի նախագահության որոշմամբ Արվեստների պատմության և տեսության սեկտորը վերակազմվում է Արվեստի ինստիտուտի, որի դիրեկտոր ու թատերական բաժնի վարիչ է նշանակվում Ռուբեն Զարյանը[1]՝ պաշտոնավարելով մինչև 1987-ը:

Արվեստի ինստիտուտն իր գոյության առաջին իսկ տարիներից Ռ. Զարյանի և նրա շուրջ համախմբված անվանի գիտնականներ Ալեքսանդր Սահինյանի, Ռուբեն Դրամբյանի, Արամ Քոչարյանի, Մաթևոս Մուրադյանի և ուրիշների ջանքերով դարձավ հայ արվեստագիտության գլխավոր կենտրոնը:

Այդ ընթացքում լույս տեսավ հայրենական արվեստի բոլոր ճյուղերը ներկայացնող արվեստագիտական գրականության պատկառելի գրադարան:

Անուրանալի է Ռ. Զարյանի ավանդը հայ արվեստին նվիրված միջազգային գիտաժողովների կազմակերպման ու անցկացման գործում, ինչն Արվեստի ինստիտուտի և Միլանի հայկական ճարտարապետության ուսումնասիրության հետազոտական կենտրոնի միջև համագործակցության կարևոր արդյունքներից էր: 1975-ին Իտալիայում՝ Բերգամո քաղաքում հրավիրված առաջին գիտաժողովին մասնակցեցին աշխարհի տարբեր երկրների շուրջ 60 ճանաչված գիտնականներ (պատվիրակության ղեկավարը հենց Զարյանն էր): Երկրորդ (1978) և չորրորդ (1985) գիտաժողովները (Ռ. Զարյանը կազմկոմիտեի նախագահի տեղակալն էր) կայացան Երևանում, երրորդը (1981) և հինգերորդը (1988)՝ վերստին Իտալիայում: Դրանք զգալի ավանդ եղան ոչ միայն հայ ճարտարապետության, այլև հայկական արվեստի ուսումնասիրության բնագավառում[2]: 1981-ին Ռ. Զարյանն ընտրվել է Հռոմի «Տիբերինա» ակադեմիայի թղթակից անդամ:

1962-ին Ռ. Զարյանը պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն, մեկ տարի անց՝ 1963-ին, նրան շնորհվել է պրոֆեսորի գիտական կոչում:

1965-ից Ռ. Զարյանը ղեկավարել է արվեստագիտության դոկտորի և թեկնածուի, ինչպես նաև ճարտարապետության դոկտորի և թեկնածուի աստիճաններ շնորհող մասնագիտական խորհրդի աշխատանքները:

Արվեստի ինստիտուտին առընթեր 1966-ին Ռ. Զարյանը հիմնադրում է Շեքսպիրագիտության հայկական կենտրոնը, որի նպատակներն էին՝ ամբողջացնել շեքսպիրյան երկերի հայերեն թարգմանությունները, նախապատրաստել ու հրատարակության հանձնել դրանց լիարժեք ժողովածուն: Պարբերաբար հրա-

---

[1] *Հայաստանի Արվեստի ինստիտուտը.– «Սովետական արվեստ», 1958, № 4, էջ 80:*

[2] *Արվեստի ինստիտուտի և Միլանի հայկական ճարտարապետության ուսումնասիրության հետազոտական կենտրոնի համագործակցության շնորհիվ լույս տեսնող հայկական ճարտարապետության առանձին հուշարձաններին վերաբերող պրակները:*

տարակվող «Շեքսպիրական» մատենաշարի էջերում լուսաբանվել են «Շեքսպիրը և հայ հասարակական միտքը», «Շեքսպիրյան թարգմանությունների պատմությունը», «Շեքսպիրյան պիեսների բեմական կյանքը հայ թատրոնում» և բազմաթիվ այլ թեմաներ: Կենտրոնին կից՝ Շեքսպիրի ծննդյան 400-ամյա հոբելյանի առիթով ստեղծված, իր բնույթով եզակի, այսօր Ռ. Զարյանի անունը կրող Շեքսպիրագիտական գրադարանում հավաքված են ավելի քան 3000 գրքեր՝ աշխարհի 36 լեզուներով: Կենտրոնի և գրադարանի ստեղծման, ինչպես նաև հայկական շեքսպիրագիտության կարևոր պրոբլեմների մշակման գործում անգնահատելի է Ռ. Զարյանի վաստակը[3]. նրա «Էջեր հայկական շեքսպիրապատումից» երկհատորյակը[4] 1981-ին արժանացավ ՀԽՍՀ պետական մրցանակի: Նշենք, որ Ռ. Զարյանն ընտրվել է Գերմանական շեքսպիրյան ընկերության անդամ (Վայմար, Գերմանիա, 1970):

Ընդգրկուն է Ռ. Զարյանի գրականագիտական և թատերագիտական ժառանգությունը, պատկառելի՝ նրա հրատարակած գրքերի և հոդվածների քանակը:

Նրա գրականագիտական հետաքրքրությունների կենտրոնում էր Խ. Աբովյանը[5]: Գրականագետը հրատարակության է պատրաստել Գաբրիել Սունդուկյանի երկերի գիտական հրատարակության երեք հատորը[6]: Պատահական չէ, որ Ռ. Զարյանն ընտրվել է ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գիտական խորհրդի անդամ (1943-ից) և (1977–1987), Գրականության և արվեստի թանգարանի գիտական խորհրդի անդամ (1958-ից):

Թատերագիտության բնագավառում Ռ. Զարյանի կարևոր ներդրումը հայ բեմի մեծագույն վարպետներ Սիրանույշին ու Պետրոս Ադամյանին նվիրված մենագրություններն են, ինչպես նաև ուսումնասիրությունները հայ թատրոնի այլ գործիչների մասին[7]:

Սիրանույշին[8] նվիրված աշխատասիրության մեջ հեղինակը, հենվելով պարբերական մամուլում պահպանված ռեցենզիաների, նամակագրության, մեմուարային գրականության, դերասանուհու խաղընկերների և հանդիսատեսների հետ ունեցած զրույցների վրա, բացահայտել է հայ մեծ դերասանուհու պատմական դերն ու նշանակությունը: Համաշխարհային խոշորագույն ողբերգակներից

---

[3] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Շեքսպիրը և հայերը, Երևան, 1967, ն ո ւ յ ն ի՝ Շեքսպիրի հետ, Երևան, 1976, ն ո ւ յ ն ի՝* Шекспир и армяне. Ереван, 1981.

[4] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Էջեր հայկական շեքսպիրապատումից, հ. 1, Հայ Շեքսպիրյան թատրոնի պատմությունից, Երևան, 1979, հ. 2, Շեքսպիրը և հայերը, Երևան, 1981:*

[5] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Հայ մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյան, Երևան, 1948, ն ո ւ յ ն ի՝ Աբովյանի կյանքը, Երևան, 1954:*

[6] *Գ. Ս ո ւ ն դ ո ւ կ յ ա ն. Երկերի լիակատար ժողովածու, տեքստը պատրաստեց և ծանոթագրեց Ռուբեն Զարյանը, հ. 1, պիեսներ, Երևան, 1951, հ. 2, Երևան, 1951, հ. 3, Պիեսներ, Արձակ երկեր, Թարգմանություններ, Հրապարակական նամակներ, Երևան, 1952:*

[7] Р. З а р я н. Арус Восканян. Ереван, 1957. *Ն ո ւ յ ն ի՝ Հասմիկ (կյանքը և բեմական գործունեությունը), Երևան, 1970, ն ո ւ յ ն ի՝ Վահրամ Փափազյան, Երևան, 1972, ն ո ւ յ ն ի՝ Փափազյան, Երևան, 1988, ն ո ւ յ ն ի՝ Էջեր հայ թատրոնի պատմությունից (1860–1870), Երևան, 1989, ն ո ւ յ ն ի՝ Յոթ դիմանկար (Էջեր հայ թատրոնի պատմությունից), Երևան, 1992:*

[8] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Սիրանույշ, Երևան, 1956:*

մեկի՝ Պետրոս Ադամյանին նվիրված հատորներում[9], ի մի բերելով պարբերական մամուլի էջերում սփռված քննախոսականները, հիշողությունները, արխիվային փաստաթղթերը, գրած և ստացված նամակները, թատերագետը լույս աշխարհ է բերել դրանք և դրանց հիման վրա ներկայացրել մեծ դերասանի կյանքի պատմությունը, կատարել նրա բեմական արվեստի քննությունը:

«Թատերական գործիչներ»[10] աշխատության մեջ Զարյանն ուսումնասիրել է խորհրդահայ բեմի ականավոր վարպետների ստեղծագործությունը, անդրադարձել նրանցից ամենանշանավորներին՝ Օլգա Գուլազյանին, Հասմիկին, Արուս Ոսկանյանին, նրանց, ում գործունեությանը հետևելու հնարավորություն է ունեցել ինքը:

Ռ. Զարյանի աշխատությունները թարգմանվել են ռուսերեն, վրացերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, իտալերեն, իսպաներեն:

Ընթերցողի առջև որպես իր ապրած ժամանակաշրջանի՝ մասնավորապես XX դարի երկրորդ կեսի, հայ արվեստի պատմության «յուրահատուկ հանրագիտարան»[11] է հառնում Ռ. Զարյանի հուշագրությունը՝ «Հուշապատումի» և «Մայրամուտից առաջ»-ի հատորները[12], որտեղ ուրվագծվում են հեղինակի հետ շփումներ ունեցած հայ արվեստի ներկայացուցիչների դիմանկարները:

Գիտական և գիտակազմակերպական ծանրակշիռ վաստակի համար Ռ. Զարյանը 1974-ին ընտրվել է ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ, իսկ 1986-ին՝ ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս:

Մեծ է Ռ. Զարյանի մանկավարժական գործունեության արժեքը: 1949-1990-ական թվականներին նա «Հայ թատրոնի պատմություն» առարկան է դասավանդել Երևանի գեղարվեստաթատերական ինստիտուտում, շուրջ մեկ տասնամյակ՝ 1948–1958 թվականներին, ղեկավարել է Երևանի թատերական ինստիտուտի արվեստի պատմության և տեսության ամբիոնը:

Ռ. Զարյանի գիտական, գիտակազմակերպական ու մանկավարժական աշխատանքը մշտապես ուղեկցվել է հասարակական ակտիվ գործունեությամբ: 1974-1981 թվականներին Ռ. Զարյանին է վստահվում ՀԽՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր գրականության, արվեստի, ճարտարապետության և քաղաքաշինության ասպարեզում պետական մրցանակների հանձնաժողովի նախագահի գործը:

---

[9] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Ադամյան. արվեստը, Երևան, 1960, ն ո ւ յ ն ի՝ Ադամյան. կյանքը, Երևան, 1961, ն ո ւ յ ն ի՝ Ադամյանի Շեքսպիրը, Երևան, 1965, ն ո ւ յ ն ի՝* Петрос Адамян. Ереван, 1985; *Ն ո ւ յ ն ի՝* Шекспир Адамяна. Ереван, 1964.

[10] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Թատերական դիմանկարներ, գիրք առաջին (Օ. Գուլազյան, Հասմիկ, Ա. Ոսկանյան), Երևան, 1956:*

[11] *Լ. Հ ա խ վ ե ր դ յ ա ն. Կյանքի, մանկավարժական, գիտական և հասարակական գործունեության համառոտ ակնարկ. Ռուբեն Վարոսի Զարյան, Երևան, 1993:*

[12] *Ռ. Զ ա ր յ ա ն. Հուշապատում, գիրք 1, Երևան, 1975, գիրք 2, Երևան, 1977, գիրք 3, Երևան, 1981, ն ո ւ յ ն ի՝ Մայրամուտից առաջ. հուշագրություն, Երևան, 1988, ն ո ւ յ ն ի՝ Մայրամուտից առաջ. ինքնապատում, Երևան, հ. 1, 1988, հ. 2, Երևան, 1990:*

Հայրենիքը բարձր է գնահատել Ռ. Զարյանի վաստակը. 1961-ին նրան շնորհվել է ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում, պարգևատրվել է «Պատվո նշան» (1953) և «Ժողովուրդների բարեկամության» շքանշաններով (1979, ծննդյան 70-ամյա հոբելյանի կապակցությամբ), ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատվոգրերով (1969, 1989):

Ռուբեն Զարյանն իր մարդկային անդիմադրելի հմայքով գերում էր շրջապատին՝ վայելելով իրեն ճանաչողների անկեղծ համակրանքն ու խորին հարգանքը:

ԱՐԱՐԱՏ ԱՂԱՍՅԱՆ